

Dordrecht

in

Historisch Perspectief

ARCHEOLOGIE EN MONUMENTENZORG

Van de redactie

Het jaar 2000 is aangebroken. Ongetwijfeld heeft u uw millenniumfeest achter de rug en bereidt u zich voor op datgene wat komen gaat. Wel, voor u ligt het zesde nummer van dit bulletin. Het is een bijzonder nummer op de drempel van een bijzonder jaar. Rekent u maar even na: in 1200 werd Dordrecht voor het eerst in schriftelijke bronnen aangeduid als een handelsnederzetting met stedelijke rechten: het was een *oppidum* en er waren *scabini*, schepenen. Deze schepenen symboliseerden het Dordtse stad-zijn. Dat is in 2000 dus exact 800 jaar geleden! Voorwaar een jubileum dat niet ongemerkt voorbij kan gaan.

Omstreeks 1300 werd aan de oevers van de Merwede het huis van de Heren van der Merwede gebouwd. Ook dat is een jubileum. Daar willen we in dit nummer bij stil staan. In een drietal artikelen wordt de positie van die heren beschreven, komt de vraag aan de orde of ze ooit een huis hadden in de omgeving van de huidige Nieuwkerk en wordt aandacht besteed aan het wel en wee van de ruïne. Dat daartoe de opgravingen uit de laatste oorlog weer worden aangestipt, kan geen verrassing heten. Wel nieuw zijn de gepresenteerde plattegronden! Wij spreken de hoop uit dat de aandacht voor het oudste nog zichtbare monument van Dordrecht een begin mag zijn voor een nieuw leven voor dit bouwwerk.

Het huis van de heren Van der Merwede had geen dakkapellen. Dat er in één straat zoveel verschillende zijn, die ook wel weer zoveel op elkaar lijken, toont de levendigheid van Dordrecht in een klein facet. Die levendigheid blijkt soms op de vreemdste plaatsen te vinden, zoals in de Gravenstraat. Waartoe de postcode 3311 BC al niet toe kan leiden?

Kortom, het nieuwe jaar is goed begonnen, met een nieuw perspectief op de toekomst, gevoed vanuit de rijke historie van de stad.

JH / AvE

In dit nummer:

- Van de redactie, pag 1
- 3311 BC, pag 2
- De heren Van der Merwede, pag 4
- Waar woonden de heren Van der Merwede?, pag 6
- Het huis te Merwede, pag 8
- Dakkapellen, pag 11
- Subsidiebudget door het rijk verhoogd, pag 12

januari 2000

Ijspret op de bevroren Merwede, nabij de ruïne van het Huis te Merwede, circa 1850.

3311 BC

Een vreemde titel: 3311 BC. Het is de postcode van het adres Gravenstraat 22, waar het Dordts Archeologisch Centrum is gehuisvest. Maar BC betekent voor archeologen ook: *Before Christ*, dus: vóór Christus. Daarmee werd onze nieuwsgierigheid gewekt. Want wij wilden wel eens weten hoe de wereld eruit zag zo rond 3300 voor Christus. En misschien u ook wel!

Het Amerikaanse continent

Rond 3300 voor Christus had vrijwel op de gehele wereld de landbouw haar intrede gedaan. Het warmere klimaat na de laatste ijstijd zorgde voor een overvloed aan planten en dieren. In de Verenigde Staten kwamen in deze tijd de eerste boerensamenlevingen op, maar de belangrijkste regio's waren het Andes-gebergte en Mexico. In de Mexicaanse Tehuacán vallei kwamen rond 3300 v.Chr. dorpen voor, die bestonden uit vijf tot tien ronde huizen. Men verbouwde er onder andere bonen, maïs en pompoezen. In de Andes werd in deze tijd de oudste verbouw van katoen vastgesteld. In het zuiden van Peru werd dit o.a. gebruikt om er visnetten van te maken. In dezelfde regio temde men de lama en maakte het tot huisdier. Aardewerk ontbreekt nog in deze samenlevingen. Aan de Chileense kust was sprake van de *Chinhorro cultuur*. In deze samenleving van jagers en vissers bleek men de overleden gemeenschapsleden al eeuwen lang te mummificeren. De lichamen werden leeggehaald, gevild, bedekt met klei en vaak beschilderd met rode pigmenten. Tenslotte werden er maskers van klei op de gezichten van de overledenen geplaatst. Het is de oudst bekende vorm van mummificatie.

Het Aziatische continent

Reeds vanaf het zevende millennium vóór het begin van de jaartelling leefden er al landbouwers in het zuiden van Azië, met name in de Kachhi vlakte van Pakistan. De wilde varianten van tarwe, gerst, runderen, schapen en geiten kwamen hier voor en werden al in een vroeg stadium gedomesticeerd, d.w.z. tot zaaigoed en huisdier gemaakt. Er werden huizen gebouwd van kleitichels. Ook in de Vindhya

heuvels ten zuiden van de Ganges (India) leefde men al in dorpen. Het hoofdvoedsel hier was rijst. In Zuidoost-Azië was de overgang van jagers-en-verzamelaars samenlevingen naar die van boerenbedrijven nog gaande. Zo had men op het vasteland al wel aardewerk, maar zou het op de eilanden nog eeuwen duren voordat potten van klei werden gebruikt. Diezelfde graduele overgang deed zich ook voor in China en Japan. Rond 3000 v.Chr. werden in het Chinese gebied van Hangzhou stenen voorwerpen gemaakt, waarvan men denkt dat het om ploegscharen gaat. In het zuiden van Mesopotamië daarentegen waren ploegsporen al meer dan duizend jaar eerder bekend. In dit gebied, de stroom-

De eerste steden ter wereld

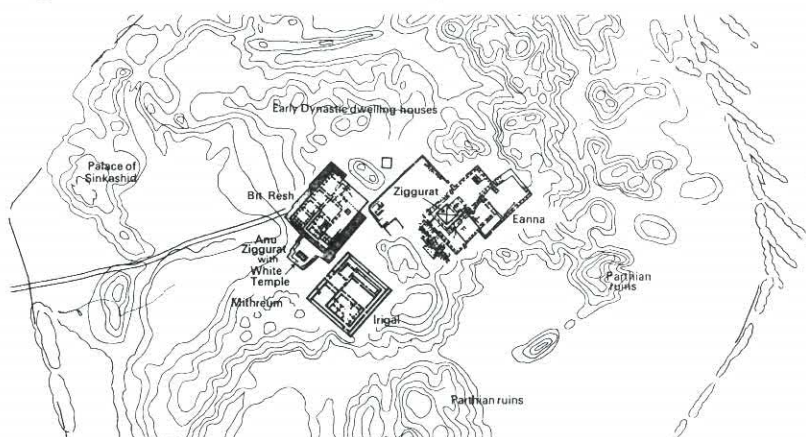
gebieden van de Eufraat en Tigris in het huidige Irak, was de beschaving het verst ontwikkeld. Omstreeks 3500 v.Chr. kwamen hier de eerste stedelijke nederzettingen tot bloei. De vallei-beschavingen van de Nijl (3200 v.Chr.), de Indus (2500 v.Chr.) en de Jangtse (1800 v.Chr.) zouden pas eeuwen later volgen.

Uruk

Een deel van de Mesopotamiërs woonde in de eerste steden ter wereld. Van deze was Uruk, oorspronkelijk gelegen op de linkeroever van de Eufraat, de grootste en meest prestigieuze van alle Sumerische stadstaten. Naar deze stad werd de *Uruk-periode* genoemd (4500-3300 v.Chr.). Deze kenmerkt zich door stedelijke ontwikkelingen, goed ontwikkelde religieuze centra, de opkomst van het spijkerschrift en het gebruik van cilindrische zegels voor administratieve doeleinden, een massaproductie van aardewerk en een hoog ontwikkelde vorm van kunst. Omstreeks 3300 v.Chr. bouwde men om Uruk een tien km lange dubbele muur, die een stad omsloot van 5 km². De stad kende toen al circa tienduizend inwoners. In het centrum bevonden zich de tempel van de zonnegod Anu en de tempel van Innin, de godin van de liefde. In het door een eigen omringing omsloten tempelgebied bevond zich een dertien meter hoge, uit etages opgebouwde tempeltoren (*ziggurat*). Uit de opgegraven archieven zijn de oudst bekende kleitabletten met spijkerschrift bekend.

Het Europese continent

Hoe was het nu in Europa? Rondtrekkende jagers en verzamelaars komen er rond 3300 v.Chr. nauwelijks meer voor, maar stedelijke ontwikkelingen zouden nog millennia op zich laten wachten. In feite was in Europa sinds circa 4000 v.Chr. sprake van een rustige

Plattegrond van de stad Uruk in Sumerië (Irak)

boerensamenleving. Uit Hongarije komen omstreeks 3300 v.Chr. de eerste modellen van voertuigen, waardoor we weten dat zij het wiel al kenden.

In de westelijke kustgebieden van Europa leefden volkeren die bouwwerken en grafmonumenten oprichtten met behulp van zogenaamde *megalieten* (grote stenen). De oudste megalithische monumenten zijn bekend uit Bretagne (met name de omgeving van Carnac) en Portugal. Met de grote stenen werden *menhirs* (alleenstaande stenen) of uit menhirs samengestelde steencirkels en steenrijen (*alignements*) opgericht, mogelijk uit religieuze motieven. Uit deze periode dateren de huizen van Skara Brae en monumenten met een ceremonieel karakter, zoals Stonehenge en de tempels op Malta. In het westelijke Middellandse Zeegebied bouwde men versterkingen (*nuragi* op Sardinië, *torres* op Corsica en *talayots* op Menorca). Maar de bekendste zijn natuurlijk de grafmonumenten, die we kennen als dolmens, steenkisten, kamergraven, ganggraven, galerijgraven en hunebedden.

Nederland

De hunebedden werden in Nederland (met name in Drenthe) gebouwd door de mensen van de *Trechterbekercultuur* (3500-2700 v.Chr.) door de door de ijstijden achtergelaten zwerfstenen te benutten. De naam is ontleend aan

Hunebedbewoners

een karakteristieke bolvormige pot met trechtersvormige hals. In de nattere gebieden van Noord-Nederland woonden mensen in de zomer op de oeverwallen van getijdenkreken en op oude rivierduinen, terwijl men zich in de winter terugtrok op hogere gronden. De leden van deze *Swifterbantcultuur* deden aan akkerbouw en veeteelt, maar ook aan jacht, visvangst en het verzamelen van eetbare planten en vruchten. In het natte westen van Nederland woonde men vooral op oude rivierduinen (don-

ken) in het veen. De mensen van deze *Hazendonkcultuur* exploiteerden het omringende moerassige veengebied gedurende het gehele jaar. Dit is uitgebreid aangetoond in de Alblasserwaard. Op de Nederlandse zandgronden komen we tenslotte de *Michelsbergcultuur* tegen. Het waren boeren die versterkingen kenden en op grote schaal vuursteenmijnen exploiteerden, zoals die van Rijckholt in Zuid-Limburg.

De man uit het ijs

De meest opmerkelijke archeologische vondst van de laatste jaren is die van *Oetzi*, de ijsman, die op donderdag 19 september 1991 werd gevonden bij de 3210 m hoge Tisenjoch in de Ötztaler Alpen. Hij was tevoorschijn gekomen als gevolg van het smelten van een gletsjer en gevonden door bergwandelaars. De circa 46-jarige man had opmerkelijke zaken bij zich, zoals een vuurstenen dolkmes, een boog, een pijlenkoker en een hele vroege koperen bijl. De 1,59 m grote man was op zijn rug en onderbenen getatoeëerd met strepen en kruizen. Hij droeg onder zijn 90 cm lange mantel van gras een knielang kleed van aaneengenaaide dierenvelen, met om zijn benen een soort legging van geitenvellen. Aan beide voeten droeg hij lederen schoenen die aan de binnenzijde waren gevuld met hooi. Het hoofd werd bedekt door een muts, gemaakt uit de pels van een bruine beer. Door middel van twee leren riempjes kon de muts onder de kin worden vastgezet. Blijkens stuifmeelkorrel- en

Reconstructie van Oetzi, zoals nu te zien in het Neanderthal Museum te Mettmann bij Düsseldorf (D).

DNA-onderzoek was de circa 50 kg zware man afkomstig uit het gebied ten noorden van de Alpen. Hij was in de vroege zomer van kou gestorven op de terugweg van zijn reis naar het zuiden. Sinds kort ligt hij in het Archeologisch Museum van Zuid-Tirol in het Italiaanse Bolzano. Op welke tijd werd de man uit het ijs gedateerd? Juist: circa 3311 BC!

JH

De Gravenstraat in het begin van de vorige eeuw. Het grote pand in het midden van de foto biedt sedert 1997 onderdak aan het Dordts Archeologisch Centrum.

De heren Van der Merwede

Er is veel geschreven over het huis van de heren Van der Merwede. Het is een bijna ook een feest van herkenning, want we lezen steeds weer opnieuw hetzelfde verhaal. In deze drie artikelen zal worden getracht om vanuit nieuwe invalshoeken een scherper beeld te krijgen van de familie Van der Merwede en de woning waar zij vertoefden. De reden? Het is nu 700 jaar geleden dat het Huis aan de Merwede werd gebouwd. Het oudste nog zichtbare monument in Dordrecht mag daarom best wel eens in de schijnwerpers worden gezet.

Het Huis te Merwede omstreeks 1905.

Inleiding

Achteloos weggestoken tussen een insteekhaven ten oosten van de Papendrechtse brug en de 2e Merwedehaven, en aan het oog onttrokken door bomen en Dordtse Poorten (en tot voor kort ook door de Merwede Centrale) bevindt zich het oudste monument van Dordrecht: een zwaar restant van de hoofdtoren van het voormalige huis van de heren Van der Merwede. Het gebouw werd vóór 1300 opgetrokken en circa vijftig jaar later aanmerkelijk vergroot. Lang hebben de bewoners niet van het gebouw kunnen genieten. In de troebelen van 1418 werd het huis verwoest en het viel kort daarna (1421) ten prooi aan de overstromingen van de St. Elisabethsvloed.

Hoewel het huis nog regelmatig werd bezocht, voornamelijk om er bakstenen te verzamelen, raakte het terrein in de vergetelheid. Ook nu nog lijken er maar weinig mensen wakker van te liggen. Inmiddels gaat het verval verder.

Grafelijke ontginningen

De oudst bekende telg uit de familie Van der Merwede is ene Daniël, in 1243. Alle zogenaamde oudere vermeldingen, die zelfs willen teruggaan op Meroveus, de oervader van de Frankische vorsten in de 5e eeuw, zijn latere verzinsels.

Wat waren dat voor lieden, die vanaf 1243 steeds als *dominus*, *edel man*, *ridder* of *knape* werden aangeduid in de bronnen? Daarvoor moeten we terug naar de voormalige situatie in het zuiden van het graafschap Holland.

In die periode rondden de Hollandse graven hun graafschap af met een duidelijk herkenbare grens in het zuiden: de (Oude) Maas. Het gebied tussen Merwede en Maas was grotendeels nog een onontgonnen veengebied. De eerste kolonistennederzettingen hier gaan terug tot de late elfde eeuw. Hun namen, die uitdrukkelijk ook verwijzen naar een christelijk bedehuis, dateren van het begin van de 12e eeuw: *Boiteskerke* (Houweningen), *Sliedrecht*, *Almsvoet*, *Herradeskerke* (Heeraartswaarde), *Thiedradeskerke* en *Tiezel(ine)skerka* (Tiesselijnskerk). Aan zulke nederzettingen worden vaak namen gekoppeld van heren die een belangrijke rol hebben gespeeld bij de ontginningen. Zoals de familie Both in Houweningen.

Grafelijke ambtenaren

Ook de Van der Merwedes zullen oorspronkelijk een functie hebben

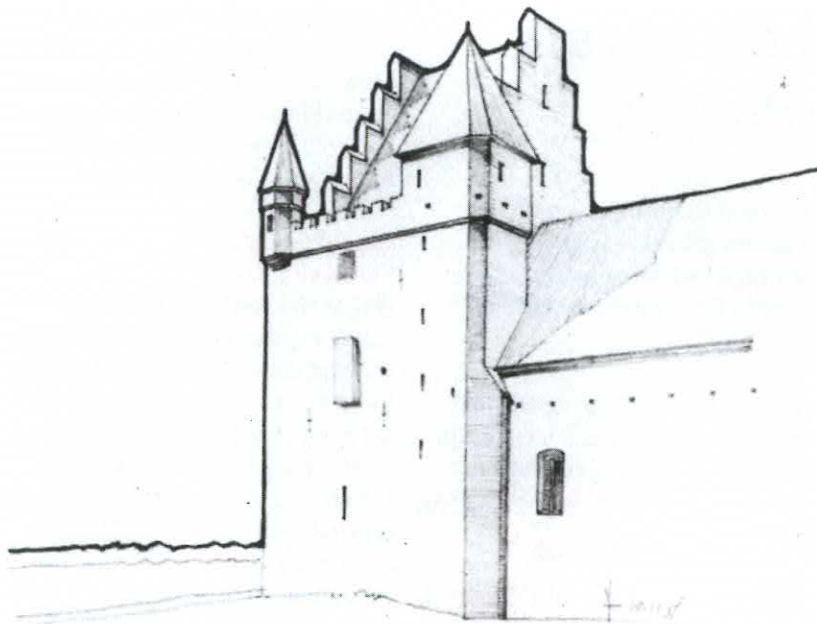
gehad in de organisatie van de veenontginningen in het 12e en 13e eeuwse Zuid-Holland. Zij waren daar, als een soort ambtenaren, geplaatst namens de graaf. Het is niet bekend of de Merwedes uit onvrije rangen zijn voortgekomen, hoewel dit niet uit te sluiten is. Immers vele van dergelijke *ministerialen* kenden de ontwikkeling van onvrije man tot lagere edele. Gezien het late tijdstip van hun optreden zal het niemand verbazen dat de Van der Merwedes niet behoorden tot de hoge adel binnen het graafschap Holland, waarvan wel de Van Altenas, de Van Voorne, de Van Puttens en Van Strijens en de Van Brederodes deel uitmaakten. Ze zijn al eens “*de top van de edelen van de tweede rang*” genoemd.

De heren Van der Merwede

De eerste Daniël van der Merwede trad op als getuige in een grafelijke oorkonde. Hij was dus kennelijk belangrijk genoeg om voor deze taak te worden uitgenodigd. In deze oorkonde van graaf Willem II van Holland wordt hij aangeduid als *dominus*, heer. Hij was heer over de ambachtsheerlijkheid Van der Merwede, dat in leen werd gehouden van de heer van Voorne. Deze heerlijkheid zal zeker teruggaan tot de eerste helft van de 13e eeuw en heeft wellicht zijn wortels al in de 12e eeuw. Omdat vrijwel alle Van der Merwedes die de “heerlijke” rechten uitoefenden Daniël heetten (er zijn er zeker zeven bekend!), wordt de ambachtsheerlijkheid Van der Merwede ook wel aangeduid als Heer Daniëls Ambacht.

Daniël

De ster van deze heren steeg langzaam maar gestaag in de loop van de 13e eeuw. Het was opnieuw een Daniël (IV) van der Merwede die in oktober 1318, samen met twee andere Hollandse en drie Brabantse ridders, een soort van arbitragecommissie vormde in een geschil tussen de graaf van Holland, Willem III, en Jan III, de hertog van Brabant. Deze Daniel IV komen we waarschijnlijk voor het eerst tegen in 1284 als “*Daniels kind van der*

Ministerialen: Onvrije mannen die in de persoonlijke dienst van een heer (bv. een graaf) waren en allerlei functies of (bestuurs)taken uitoefenden.

Ambachtsheerlijkheid: gebied waar een (ambachts) heer namens de graaf allerlei (lagere) rechten uitoefent.

Baljuw: rechterlijke ambtenaar die in een bepaald rechtsgebied als vertegenwoordiger van de graaf optreedt.

Baanrots of baanderheer: Edelman die het recht had om onder een eigen banier met zijn mensen ten strijde te trekken.

Reconstructie-
tekening van de
woontoren op
de noordweste-
lijke hoek van
het Huis te
Merwede.
Vervaardigd in
het najaar van
1937 door
dr. Kalff.

Merwede”, die in 1293 als *knape* werd aangeduid. Hij zou omstreeks 1278 geboren kunnen zijn en stierf (kort) voor 1330. Hoogtepunt van zijn carrière was het ambt van *baljuw* van Kennemerland en West-Friesland (1322-1326). Deze Daniël komen we opnieuw tegen als we de bouw van het huis zullen bespreken.

Baljuw van Zuid-Holland

Zijn zoon, *Daniel die jonghe*, ridder, kocht in 1324 het ambacht Wieldrecht en klom eveneens op tot de rang van baljuw, nu van Zuid-Holland in 1333, en de persoonlijke titel van *baanrots* verkreeg in 1341. Daniel V stierf in 1345 in de strijd tegen de Friezen en werd opgevolgd door zijn minderjarige zoon ... Daniël (VI), die in 1354 ook het ambt van baljuw van Zuid-Holland vervulde. Bovendien bereisde hij als ridder vrijwel geheel Europa en was zelfs in het Heilige Land te vinden.

Dijkgraaf van de Grote Waard

In het laatste kwart van de 14e eeuw raakten de Van der Merwedes betrokken bij bezitsruzies, gevangennemingen, losgeld en partij-onlusten. Het is de tijd van de Hoekse en de Kabeljauwse twisten. Desondanks werd de volgende Daniël (VII) van der Merwede schout en slotvoogd op het (nog niet terug gevonden) kasteel te Geertruidenberg (1392-98) en

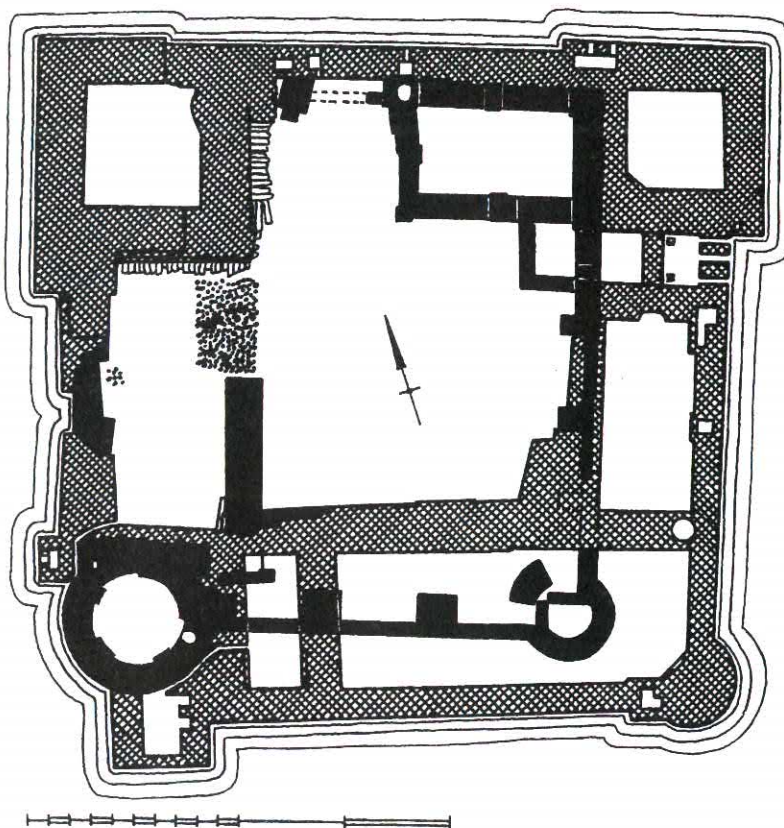
dijkgraaf van de Grote Waard (1393/94). Maar het aanzien van de familie was inmiddels ver gedaald. In de hiërarchische verhoudingen binnen het graafschap Holland kwam hij niet verder dan circa de 18e plaats. In 1403 stierven de Van der Merwedes in mannelijke lijn uit.

Tweederangs edelen

De opkomst en ondergang van een geslacht is goed af te lezen aan dat

van de familie Van der Merwede, deel van de lage adel in het graafschap Holland. Na een schuchter begin is er een eerste hoogtepunt kort na 1300 dat aanhoudt tot het laatste kwart van de 14e eeuw. Een gestage teruggang in status en prestige eindigde uiteindelijk met de dood van de laatste, zoonloze, Daniël. De veertiende eeuw is dus eigenlijk dé eeuw van deze heren.

JH

Opgravings-
plattegrond van
het Huis te
Merwede, n.a.v.
onderzoek in de
oorlogsjaren.
Duidelijk is te
zien dat er sprake
is van twee
bouwfasen.
Vanaf pagina 8
is hierover meer
te lezen.

Waar woonden de heren Van der Merwede?

Traditioneel wordt de heren Van der Merwede een woning toegedicht ter plaatse van of in de nabije omgeving van de Nieuwkerk. Als gevolg van een overeenkomst met de stad Dordrecht zouden zij deze omstreeks 1307 hebben verlaten en zich hebben terug getrokken op een nieuw kasteel aan de Merwede. Is dat wel zo?

Leengoederen van de heren Van der Merwede

De heren Van der Merwede hielden nogal wat goederen in leen van andere heren. Hiertoe behoorden onder andere de ambachten van Dussen-Muilkkerk, Carnisse, Oversliedrecht en Nieuwkerk op de Alm en een deel van het ambacht van Zwijndrecht. Daarnaast beheerden zij diverse lenen in de Merwede, in Dussen-Munsterkerk, in Cruyskerk, in het land van Heusden, bij Capelle, Blokland en Werkendam. Binnen de stad Dordrecht bezaten ze onder meer zestien vlees- en visstallen, een vrije markt, de Riedijk en een huis. Tot de leengoederen behoorden ook het huis aan de Merwede, de heerlijkheid van de Merwede, diverse tienden, het schoutdom van Dordrecht en de helft van de inkomsten van het veer op Papendrecht. Voorwaar een heel bezit!

Het Huis te Merwede was een leen van de heren van Putten en Strijen

De eerste vermelding van het huis aan de Merwede dateert van 1335. Uit deze vermelding blijkt dat het huis geen eigendom is van de Van der Merwedes, maar van de heren van Putten en Strijen. Opvallend is de scheiding tussen het huis en de heerlijkheid. Dat is niet bijzonder. Het is ook vastgesteld voor bijvoorbeeld de heren Van der Dussen. Het betekent dat het in bezit hebben van de heerlijkheid (het Heer Danielsambacht) niet automatisch betekent dat daar ook het huis aan de Merwede aan gekoppeld kan

worden. Het ambacht van de Merwede blijkt dan ook een leen te zijn van een andere heer: de heer van

De heerlijkheid te Merwede was een leen van de heer van Voorne

Voorne. Het maakt opnieuw duidelijk dat de Van der Merwedes tweederangs edelen waren: *achterleenmannen* van de graaf van Holland!

Archeologisch onderzoek bij de Nieuwkerk

Waar zij hebben gewoond is verre van duidelijk. Laten we eens kijken of zij een woning hadden ter plaatse van of nabij de huidige Nieuwkerk, zoals nog steeds in Dordrecht wordt verteld. Op deze locatie is twee maal een archeologisch onderzoek uitgevoerd, in 1942 door J. Renaud en in 1983 door H. Sarfatij. Renaud deed zijn onderzoek ten tijde van zijn opgraving bij de ruïne. Aangezien dat huis in de vroege 14e eeuw werd gesitueerd, moest het om een 13e of misschien wel 12e eeuws huis gaan. Volgens overlevering zou de plek pas na hun verhuizing zijn ingenomen door de kerk, die een nabijgelegen kleinere kerk vervangen zou hebben.

De bebouwing ter plaatse van de Nieuwkerk is niet ouder dan de 15e eeuw

Het onderzoek van Renaud vond plaats ten westen van de kerk, maar hij vond slechts resten van de

laatgotische St. Nicolaaskerk die niet verder teruggingen dan de 15e eeuw. Hij vond geen spoor van een versterking of zelfs maar van een huis. Maar ook Sarfatij vond in 1983 geen spoor van een huis.

Onderzoek aan het Nieuwkerksplein

Was er wel een huis? En zo ja, stond dat er dan al in de 13e eeuw? Was dat überhaupt mogelijk? Dartoef gaf een onderzoek in 1976 op het Nieuwkerksplein uitsluitsel. Doel van dat onderzoek was de vaststelling van de ouderdom en de ontwikkeling van de bewoning in dit deel van wat ooit het Heer Danielsambacht is geweest. De kerk bleek gebouwd te zijn bovenop een terp die was opgeworpen met schone kleiplaggen, bovenop een 20 cm dikke laag klei dat weer op het veenpakket lag. In de eerste meters ophoging van die terp is geen enkel spoor van bewoning gevonden. Daarna kwamen er aanwijzingen voor percelen van 4,5 meter breed. Op één van die percelen zijn twee bakstenen werkvloertjes aangetroffen die niet ouder zijn dan ongeveer 1350. De eerste echte bewoning behoorde toe aan twee aan elkaar grenzende bakstenen gebouwen. Het oudste gebouw had een 9 meter lange houten gevel en dateerde uit het laatste kwart van de 14e eeuw. Het tweede gebouw, dat 7,5 x 10,5 m groot was, was nog jonger. Een door Cees van der Esch in 1985 gevonden reliekhouder in de vorm van een rechthoekig kapelletje dateert waarschijnlijk uit dezelfde tijd. Dit beeld sluit aan bij de onderzoeken die in 1955 en 1976 in de nabijgelegen Torenstraat waren uitgevoerd, want ook daar zijn het voornamelijk ophogingspakketten die uit de 14e eeuw dateren. Echte bewoning is veelal later.

De Pellentoren

Was er dan geen huis van de heren Van der Merwede? In de winter van 1954/1955 werd een opgraving uitgevoerd op de hoek Torenstraat/Riedijkstraat. Ten behoeve van de bouw van een flat was een heipaal afgebroken en de bouwers wilden daar natuurlijk wel de oorzaak van

weten. Al snel stootten zij op een muur van ongeveer een meter dik. Eerst dacht men met een stuk stadsmuur van doen te hebben, maar al snel kwam de gedachte op dat het mogelijk een restant zou kunnen zijn van het eerste huis van de heren Van der Merwede. De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek werd ingeschakeld, die vervolgens een 8,50 x 7,80 m groot bouwwerk blootlegde, waarvan de 1,10 m dikke funderingen tot op zeven meter diepte in de bodem staken. Het bleek niet om een huis, maar om de fundamenten van de Pellentoren te gaan, die ook niet verder terugging dan de 14e eeuw.

De Heer Heymansuysstraat

Een laatste houvast, in archeologisch opzicht althans, zou het onderzoek in de Heer Heymansuysstraat kunnen zijn, dat hier tussen 1975 en 1978 door Sarfatij is begeleid. De resultaten zijn eigenlijk wel onthutsend te noemen voor iedereen die nog steeds denkt dat

---

De eerste bewoning vond in de omgeving van de Nieuwkerk plaats toen het Huis te Merwede er al stond

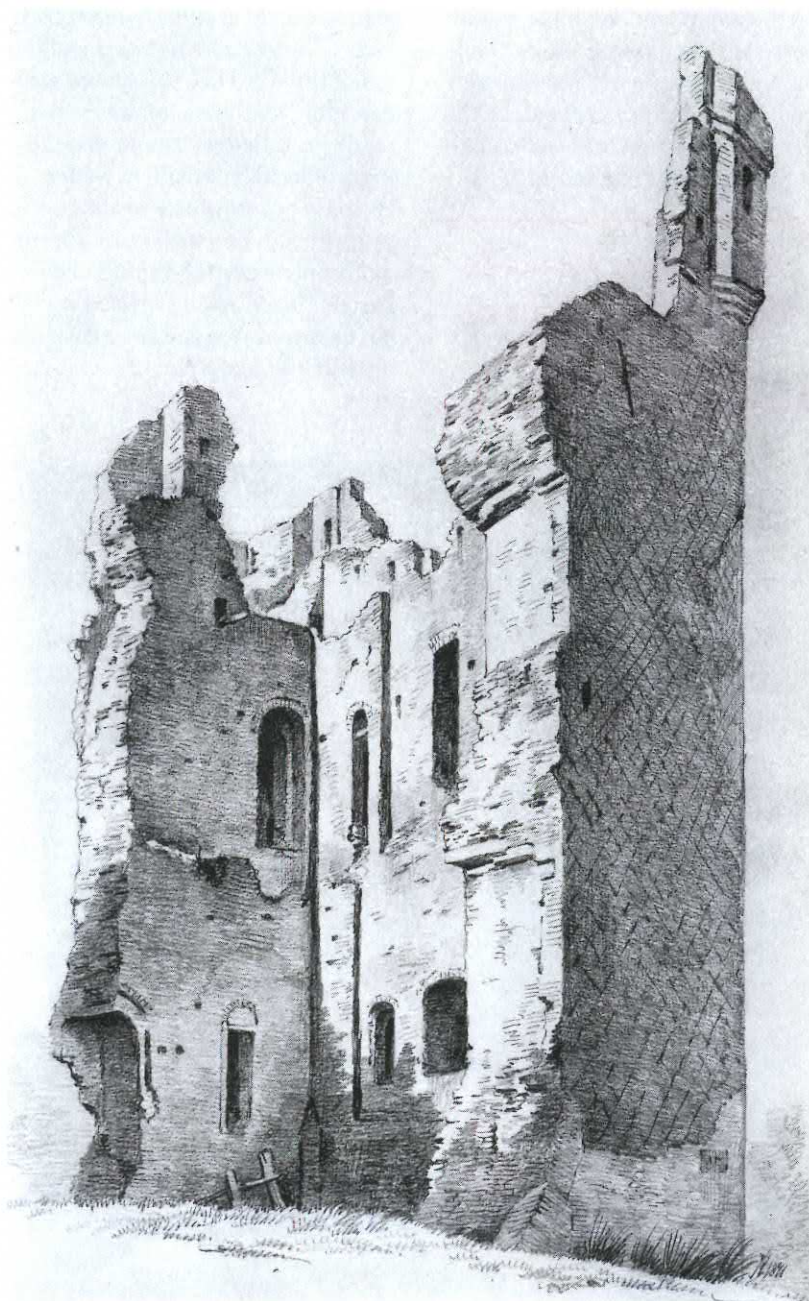
---

de heren Van der Merwede een huis hadden ter plaatse van of nabij de huidige Nieuwkerk. Uit dit onderzoek bleek namelijk dat de aanleg van de slechts 46 m lange straat eerst tegen het einde van de 13e eeuw is begonnen vanuit de Voorstraat. Pas in de 14e eeuw werden er houten huizen gebouwd en werd de straat verlengd. Eerst in de vijftiende eeuw stond er een soort van bakstenen woontoren van 6,75 x 7,50 m groot.

Geen huis van de heren!

Meer onderzoeken hebben er niet plaatsgevonden, maar de conclusies lijken mij overduidelijk: Bovenop het veen en een dun kleipakket werd direct ten zuiden van de Voorstraat aan het einde van de 13e eeuw begonnen met het aanbrengen van een ophogingspakket van circa drie meter. Pas in de veertiende eeuw werd het bouwrijp maken van het klei-op-veengebied ook verder zuidwaarts aangevat. Later in die eeuw werden hier de eerste houten huizen gebouwd en pas tegen het einde van de 14e eeuw kwamen er de eerste bakstenen gebouwen voor. Het is niet waar te maken dat ter plaatse van of in de directe omgeving van de Nieuwkerk ook maar iets is gebouwd dat vooraf kan zijn gegaan aan de eerste fase van het huis dat aan de Merwede werd gebouwd. Naar mijn mening hebben de heren Van der Merwede nooit in de omgeving van de Nieuwkerk gewoond, omdat het gebied in de 13e eeuw nog niet bewoonbaar was. Bovendien zijn verwijzingen naar de Nieuwkerk of het kerkhof van de Nieuwkerk niet te gebruiken, omdat deze op zijn vroegst uit de 15e eeuw kunnen dateren.

JH

De ruïne van het Huis te Merwede, in 1871 getekend door J. Rutten.

Het Huis te Merwede

Het is niet waarschijnlijk dat de heren Van der Merwede een ander versterkt huis hebben gehad dan het huis dat zij tussen 1275 en 1300 aan de Merwede lieten bouwen. Het is zelfs de vraag of de heren voordien al in deze contreien woonden. In de veertiende eeuw stond er echter een stoer huis aan de waterzijde. Archeologisch onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat er twee bouwfases zijn te onderscheiden.

De romantisch gelegen ruïne van het Huis te Merwede in 1940.

Gereconstrueerde plattegrond van het oudste huis van de heren Van der Merwede. Tekening van J. Hendriks op basis van de op pag. 5 afgebeelde opgravingsplattegrond.

Inleiding

In 1841 schreef mr. C.P.E. Robidé van der Aa dat *“onder de oudste overblijfselen van den bouwtrant der voorvaderen ... voorzeker de muurbrokken geteld (mogen) worden, die nog uit den stroom als het ware verrijzen, waar de te zamen gevloede Maas en Waal, den naam Merwede dragen, en het eens zoo handelrijke Dordrecht zich in de nabijheid vertoont.”* Voor een deel had de auteur van *Oud-Nederland in de uit vroegere dagen, overgeblevene burgen en kasteelen* wel gelijk. De muurresten van het Huis te Merwede vormen de oudste nog zichtbare monumentale gebouwrusten in onze gemeente, op slechts twee km van de Dordtse binnenstad.

Kasteel of niet?

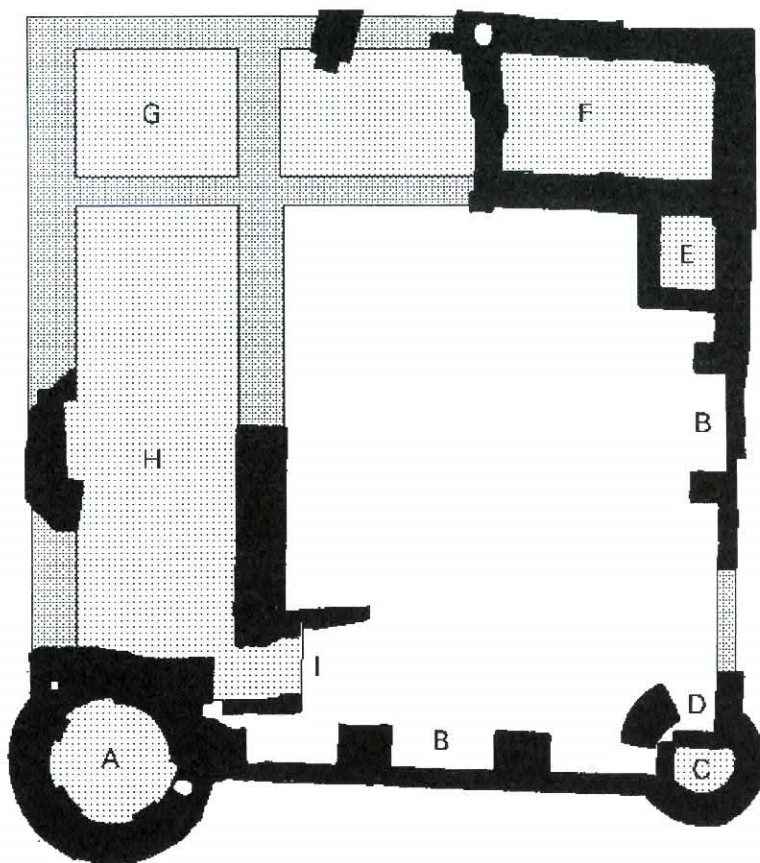
Het Huis te Merwede is het huis van een grafelijke ambtenaar van burgerlijke afkomst, die opklom tot de lagere adel. Dit soort mensen streefden weliswaar naar gelijkheid met de oude adel, maar verkregen dat niet altijd. Ook hun behuizingen konden niet tippen aan de vaak veel rijkere en beter verdedigbare oud-adellijke woningen. De term *“kasteel”* is dan wellicht iets te veel gevraagd voor een behuizing als die van de heren Van der Merwede. Een *“ridderhofstad”* is mijns inziens een betere bena-

ming. Het feit dat een woontoren deel uitmaakte van het complex is dan wellicht eerder een symbool voor de status die men graag zou willen hebben, dan een daadwerkelijk verdedigingselement. Te meer daar de meeste woontorens, ook die van het Huis te Merwede, aan tenminste één zijde onbeschermd zijn. Dat het in dit geval gaat om de zijde die tegen het vaak vijandige Dordrecht is gericht, maakt zulke aanspraken alleen nog maar twijfelachtig.

Onderzoek

De dienst Bouw- en Woningtoezicht van Dordrecht begon in 1940 onder leiding van haar directeur, ir. G.C. van Buuren, met het blootleggen van de grondslagen van het Huis te Merwede. Voor de dagelijkse leiding werd J.G.N. Renaud aangeroepen. Deze man zou uitgroeien tot de grondlegger van de *castellologie* of kastelenkunde in Nederland. De belangrijkste resultaten van zijn onderzoek zijn niet alleen de complete plattegrond van het kasteel, maar ook de vaststelling dat er sprake was van twee kastelen op dezelfde plaats.

Het Huis te Merwede was een ridderhofstad, géén kasteel

Het oudste huis

Het eerste huis aan de Merwede was een gebouw op een vierkant grondplan, dat naar alle waarschijnlijkheid in het laatste kwart van de 13e eeuw tot stand kwam. De bouwheer zal wellicht Daniel (IV) van der Merwede zijn geweest. De bouw van dit huis heeft geen enkele relatie met de afspraken die met de stad Dordrecht zijn gemaakt over het afstaan van een stukje grond aan het begin van de 14e eeuw, zoals wel vaak wordt gedacht. Het huis was ongeveer 26 x 27 m groot en bestond uit diverse onderdelen, die op bijgaand kaartje zijn aangeduid. Op de zuidwesthoek bevond zich een grote ronde toren (A), met een doorsnede van 10,5 m (buitenmaat). Binnen was nog een diameter van circa zes meter over. Deze toren bleek bij het onderzoek sterk uit het lood te staan. Ook de aan de zuidzijde van de toren aansluitende weergang op bogen (B) helde sterk naar buiten over. Zo'n weergang was ook aan de oostzijde van het gebouw terug te vinden. In de zuidoosthoek bevond zich een veel kleiner torentje (C). Het daarbij gevonden muurfragment (D) wijst wellicht op een verbouwing van deze toren. In de noordoosthoek bevond zich een zaalbouw (F), met de binnenmaten 7,40 x 4,00 m. Daarnaast zal het poortgebouw (E) hebben gelegen. Hierdoor is duidelijk dat de toegang tot de binnenplaats zich aan de oostzijde van het gebouw bevond. De situatie in het noordwesten is minder duidelijk. Mogelijk bevond zich hier al een woontoren (G), maar helder is dat niet. Het schaarse opgegraven muurwerk uit deze periode doet vermoeden dat tussen deze vermoedelijke *donjon* en de zaal F nog een woonruimte lag. Ook in zuidwaartse richting, naar toren A heeft vermoedelijk zo'n woonruimte gelegen (H). De bij I aangetroffen resten wijzen wellicht eveneens op een verbouwing. Aldus was er een nagenoeg vierkant huis gebouwd met woonvleugels aan twee zijden en een weermuur op bogen aan de twee andere zijden. Het geheel was gebouwd op een systeem van

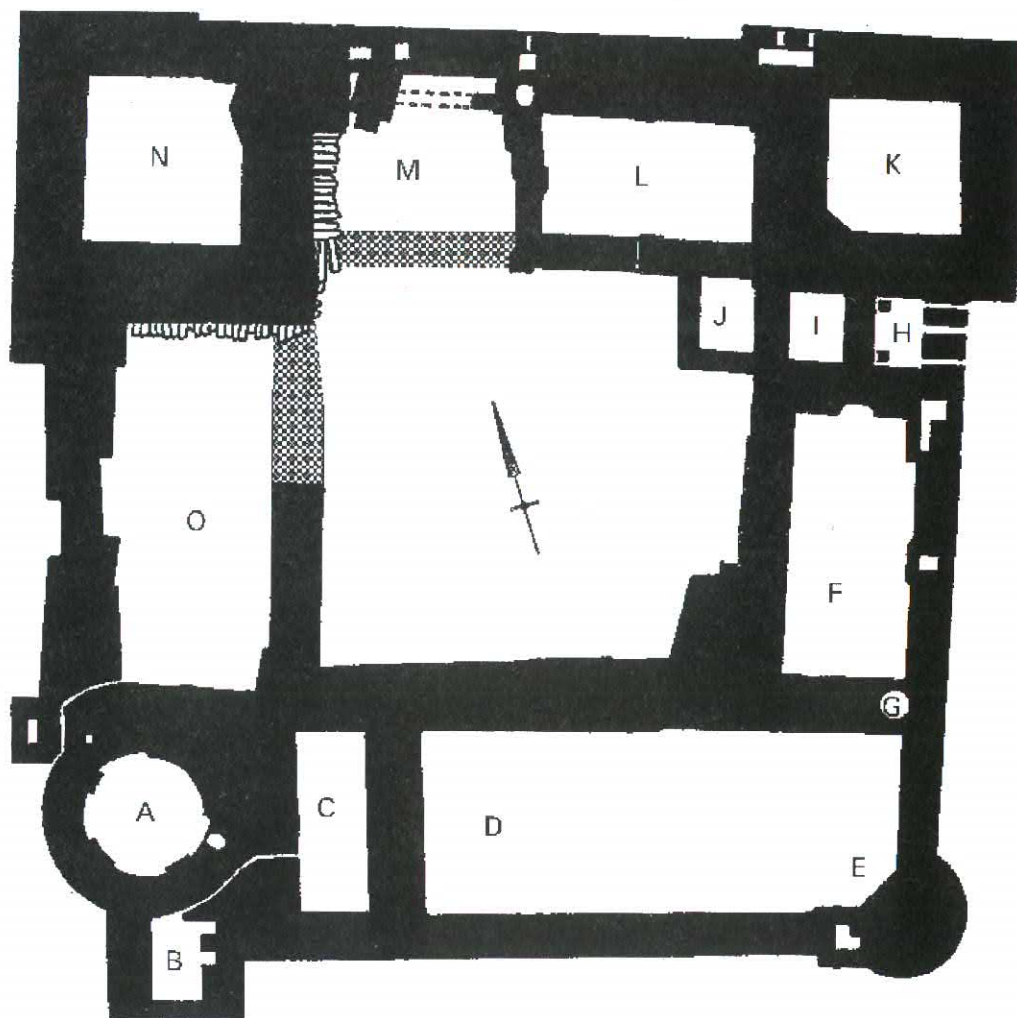
spaarbogen en diep gefundeerde steunpunten. Dat bleek echter niet stevig genoeg. Het huis moet al binnen enkele decennia bij een overstroming zwaar zijn beschadigd.

Het tweede huis

Het door een overstroming sterk verzakte huis zal waarschijnlijk al voor het midden van de 14e eeuw zijn vervangen door nieuwbouw. Om nieuwe schade als gevolg van het water te voorkomen werd het maaiveld enkele decimeters opgehoogd. Ook het funderingssysteem werd aangepakt. Dit tweede huis was veel groter dan het eerste. De oorspronkelijke zuidgevel werd vervangen, de andere muren werden in het nieuwe gebouw verwerkt. Daartoe werd het huis aan de zuid- en oostzijde in de voormalige gracht uitgebouwd tot een vierkant van circa 34 x 35 m. Op de noordwesthoek werd een flinke woontoren (N) gebouwd van 10 x 10 m (buitenmaat). De nieuwe

muren werden circa twee meter dik. Deze toren werd gebouwd op een fundering van kruisgewijs over elkaar geplaatste houten balken. Tegen de toren sluit een traptoren aan. De ronde toren (A) aan de zuidwestzijde werd uitgebreid met een grote toren waarin de latrine (B) was aangebracht. De toren aan de zuidoostzijde werd vervangen door een nieuw woongebouw (D). Naast het woontract (L) op de noordoosthoek (dat waarschijnlijk gewoon bleef bestaan) kwam een nieuwe toren (K), die de daarnaast gelegen ophaalbrug (H, I, J) beschermde. De toegang bleef dus op dezelfde plaats. Daarnaast werd een nieuwe keuken (F) gebouwd. In een tussenmuur werd een waterput (G) uitgespaard. Dit nieuwe huis had nu woonvleugels aan vier zijden van de binnenplaats en was derhalve een stuk representatiever dan het oude huis van de heren Van der Merwede. Misschien moeten we in Daniel (V) de bouwer van dit huis zien. Hij verkreeg niet alleen

Gereconstrueerde plattegrond van het tweede huis van de heren Van der Merwede.

de belangrijke functie van *baljuw* van Zuid-Holland, maar ook nog de titel *baanrots*. Voorwaar redenen genoeg om een aan deze status aangepaste bouw neer te zetten met de nodige allure. Als dit inderdaad het geval is, moet het huis begonnen zijn vóór 1345, het jaar waarin hij stierf.

De cultuurhistorische betekenis van het Huis te Merwede

In zowel de eerste als in de tweede fase van dit verdedigbare huis, lag het accent meer op de woonfunctie dan op een werkelijke verdedigbaarheid. Het was, in mijn ogen, vooral de residentie van de Merwede-familie. De gracht die er omheen werd gegraven had een tweeledige functie: regulering van de waterstand en fungeren als statussymbool voor de elite die zich hier had teruggetrokken. Ook de versieringen met de verglaasde kopzijden van de gebruikte baksteen droeg bij aan het elitaire karakter van dit huis. Van Gulick concludeerde dan ook in zijn *Nederlandse kastelen en landhuizen* (1960) dat *“het zware en met veel zorg uitgevoerde muurwerk ... duidelijk (maakt) dat het slot in overeenstemming moet zijn geweest met de macht en het aanzien van de heren van de Merwede.”*

Het Huis te Merwede past dan ook heel goed in de landelijke ontwikkelingslijn van versterkingen. Deze leverde tegen het einde van de middeleeuwen steeds meer adellijke woonhuizen op en steeds minder burchachtige versterkingen. Het defensieve karakter van middeleeuwse kastelen werd in de 15e eeuw geheel overgenomen door nieuwe vestingen die het geschut op grote afstand konden houden. Dat het Huis te Merwede niet meer tegen die nieuwe situatie was opgewassen bleek bij het Beleg van Dordrecht in 1418, toen het nagevoerd werd verwoest. Volgens Van Gulick werd tussen 1418 en 1421 wel gewerkt aan het herstel van het huis, maar gooide de St. Elisabethsvloed uiteindelijk roet in het eten.

JH

Het Huis te Merwede, circa 1908 gefotografeerd door fotograaf Tollens.

Een schuur van het huis

Zowel het eerste als het tweede huis hadden hun toegang aan de oostzijde. Hier moet dan ook de voorhof worden gezocht. Bij het archeologisch onderzoek is dit echter nooit gebeurd. De amateur-archeoloog Cees van der Esch uit Papendrecht kon echter op 26 februari 1964 bij uitzonderlijk laag water een waarneming van betekenis doen. Iets ten oosten van km-paal 973 zag hij destijds een zwaar stuk muur liggen van 90 tot 100 cm dik, opgebouwd uit kloostermoppen. Naar later bleek behoorde dit stuk muur tot een gebouw dat voorkomt op een kaart die in opdracht van Rijkswaterstaat in 1817 was vervaardigd door landmeter Teunis Wapperom. Het betreft

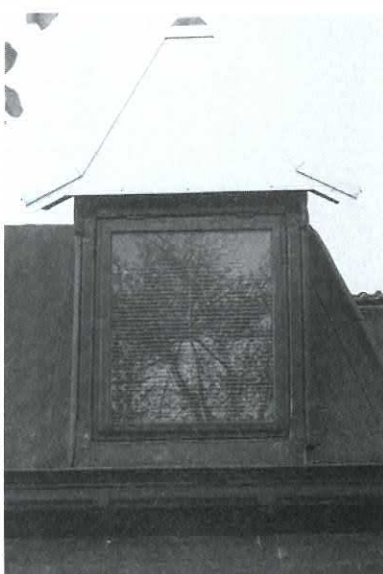
een voorraadschuur die wellicht bij het Huis te Merwede kan hebben behoord. Hoewel de afstand tot het huis, circa 400 m, te groot is om deel uitgemaakt te hebben van de voorhof. De schuur wordt gedateerd in het laatste kwart van de 13e eeuw, dus behorende bij het oudste huis. De schuur was met 22 x 8,5 m best fors te noemen, maar in vergelijking met de middeleeuwse schuren van de abdij Ter Doest in Lissewege (B) of de schuur van het klooster Eemsteyn bij Zwijndrecht toch maar klein. Indien dit dé graanschuur van de Merwedes is geweest geeft het vloeroppervlak van circa 130 m² een indicatie over de grootte van het bij het huis behorende gebied, namelijk 2 hoeven van elk 16 morgen.

Kijken naar...

Dakkapellen.
Een weerspiegeling van de tijdgeest
in verleden en heden.
Soms zeggen beelden meer dan
woorden.

Subsidiebudget door het rijk verhoogd

Het rijk heeft het budget voor de subsidiëring van restauratieprojecten van rijksmonumenten in Dordrecht enigszins verhoogd. In de jaren 2003 t/m 2005 mag f 450.000,- meer aan restauratiesubsidies worden verstrekt en als het aan staatssecretaris Van der Ploeg ligt komt er eenmalig nog eens f 400.000,- bij.

Extra geld

Het rijk heeft de nieuwe budgetten voor de subsidiëring van restauratieprojecten van rijksmonumenten bekend gemaakt. De herverdeling van reguliere middelen levert Dordrecht vanaf 2003 ongeveer f 150.000,- extra per jaar op. Bovendien komt Dordrecht in aanmerking voor een eenmalige bijdrage van f 400.000. Inclusief de reeds eerder toegezegde budgetten kan Dordrecht nu vanaf 2003 restauraties tot een bedrag van f 1.900.000,- subsidiëren. De budgetten tot 2003 zijn reeds belegd met verplichtingen.

Druppel op een gloeiende plaat

Eén komma negen miljoen gulden lijkt een heel bedrag, maar afgezet tegen de reeds ingediende claims is het slechts een druppel op een gloeiende plaat. Niet onbelangrijk, maar lang niet genoeg om de reeds ingediende aanvragen en claims tot een totaal bedrag van f 6.000.000,- te honoreren. Een extra handicap vormen daarbij de door het rijk ingestelde schotten tussen verschillende categorieën monumenten. Voor elke categorie is een apart budget beschikbaar. Voor woonhuis restauraties is dat f 1.500.000,-, aan de restauratie

van kerken mag de gemeente Dordrecht f 4.000,- (?) besteden en voor de overige monumenten is f 400.000,- beschikbaar.

Nieuwe subsidieaanvragen

Heeft het nog wel zin om subsidie aan te vragen. Deze vraag is niet zonder meer met een ja of nee te beantwoorden. Het hangt af van de omvang van de restauratie, de urgentie, de exploitatiemogelijkheden, de categorie en de fiscale aspecten. Met andere woorden bezint eer ge begint, maar communiceer er wel over. De gemeente heeft het overzicht van wat wel en niet kan. De samenwerking van de gemeente met het Nationaal Restauratiefonds biedt bovendien de mogelijkheid talloze financieringsconstructies met monumenteneigenaren door te rekenen.

RKR

In Dordrecht valt nog veel te restaureren. De Kleine Spuistraat (hiernaast in betere tijden) is daar een goed voorbeeld van.

Colofon

Uitgave van Stadsontwikkeling Dordrecht, Afd. Ruimtelijk Beheer, Taakgroep Monumentenzorg en Archeologie.

Medewerkers zijn telefonisch bereikbaar onder de volgende nummers:

Albert van Engelenhoven	
(bouwhistorie)	639 65 45
Johan Hendriks (archeologie)	639 64 02
Ruurt Krooshof	639 65 46
Elise Mutter	639 68 57
Conny van Nes	639 68 50
Jan Veer	639 68 51

Dit blad wordt toegezonden aan bewoners van monumenten in Dordrecht en andere belanghebbenden. Wilt u dit blad ook ontvangen of een gratis abonnement nemen, bel dan: (078) 639 68 53 of 639 61 38. Losse exemplaren zijn verkrijgbaar in de Stadswinkel van het Stadskantoor (Spuiboulevard 300) en in het Dordts Archeologisch Centrum (Gravenstraat 22).

Redactie: Johan Hendriks en Albert van Engelenhoven

Foto's: Stadsarchief Dordrecht (1, 4, 8, 10); Collectie AGE, Tilburg (3 boven); Collectie Dordts Archeologisch Centrum (3 onder); R. Krooshof (11); Archief Monumentenzorg (12).

Tekeningen: J. Hawkes, *Atlas of ancient archaeology* (Londen 1974) (2); Stadsarchief Dordrecht (5 boven, 7); Collectie AGE, Tilburg (5 onder); J. Hendriks (8, 9)

Vormgeving en druk: Stadsdrukkerij Dordrecht. Gedrukt op chloorvrij gebleekt papier, dus minder milieubelastend.

Oplage: 2500 exemplaren.